

BESSARIONIS
S. R. E. Cardinalis, Constantinopolitani
Patriarchae

DE SACRAMENTO EUCHARISTIAE.

Die Handschriften des griechischen Textes wie der lateinischen Übersetzung habe ich früher schon namhaft gemacht¹. Als weiterer lateinischer Druck ist noch eine Ausgabe zu nennen: Argentorati, Ex aedibus Schurerii 1513². Den griechischen Text veröffentlichte ich erstmals in der Festschrift - M. Grabmann: Geisteswelt des Mittelalters. Studien und Texte. Münster i. W. 1933, S. 1373—1411. Ich lege ihn hier nochmals vor mit mehrfachen Verbesserungen nebst Bemerkungen, die sich aus erneuter Vergleichung mit den Handschriften ergaben.

Vorlage des hier gebotenen griechischen Textes ist der Cod. Marc. gr. 527, fol. 106—142^v (= M), ein Sammelband, in dem Bessarion selber mehrere seiner Schriften in chronologischer Reihenfolge vereinigt hat³. Der hier überlieferte Text ist eine Reinschrift, in der eine zweite Hand (= M²) zuweilen Verbesserungen vorgenommen und Nachträge am Rande gegeben hat. Auf Grund von Beobachtungen in anderen Handschriften Bessarions, wie Cod. Marc. gr. 199 und Cod. Vat. gr. 1435, vermute ich hier des Verfassers eigene Hand⁴. Verglichen habe ich diesen Text mit dem Cod. Vindobon. Theol. gr. 257, fol. 77—119 (= B) und dem Cod. C 136 der Biblioteca Vallicelliana (= V). Hierbei ergab sich, daß B aus einer Vorlage stammt, die einzelne Verbesserungen von M², aber nicht alle Nachträge von M² aufwies. B ist im ganzen eine sorgfältige Nachschrift, zeigt aber auch einige Lesefehler und Auslassungen. Zuweilen enthält aber schon M Flüchtigkeiten. V kommt, als eine spätere Abschrift aus anderer Vorlage mit recht vielen Willkürlichkeiten und Verderbnissen, für die Textgestalt nicht weiter in Frage.

¹ L. Mohler, Kardinal Bessarion I, Paderborn 1923, 243 n. 1.

² Die Angabe eines Druckes v. J. 1462 bei Scheeben-Atzberger, Handbuch der Kath. Dogmatik IV, Freiburg i. B. 1898, S. 619, scheint ein Versehen zu sein.

³ Vgl. darüber L. Mohler a. a. O. I 52 n. 1.

⁴ Vgl. Bessarionis In Calumniatorem Platonis libri IV ed. L. Mohler (Paderborn 1927) p. VII.

Κυρίου Βησσαρίωνος

Ἐπισκόπου Τουσκουλανοῦ,

τῆς Ἱεροαγίας Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καρδινάλεως,
νυνὶ δὲ καὶ θείᾳ χάριτι πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ῥώμης νέας, 5

Περὶ τοῦ τῆς Ἱερᾶς εὐχαριστίας μυστηρίου

καὶ ως τοῖς τοῦ Κυρίου ῥήμασι μάλιστα τελειοῦται τε καὶ Ἱερουργεῖται.

1. Τοῦ Ἱεροῦ τῆς συνάξεως καὶ εὐχαριστίας μυστηρίου τῷ ὅντι Ἱεροῦ ὅντος καὶ θείου — δι’ αὐτοῦ γὰρ νιὸι θεοῦ, κληρονόμοι, συγκληρονόμοι καὶ σύσσωμοι τοῦ δεσπότου γινόμεθα ἀξίως αὐτοῦ μεταλαμβάνοντες — ζητεῖται παρά γε 10 Χριστιανοῖς, τίσι ποτὲ ῥήμασι μάλιστα τῶν ἐν τῇ θείᾳ Ἱερουργίᾳ λεγομένων πολλῶν γε ὅντων τὸ θεῖον τοῦ κυρίου σῶμα τελεῖται καὶ Ἱερουργεῖται. ἔνιοι μὲν γὰρ τάδε, ἔνιοι δὲ τάδε νομίζουσι τὸ πᾶν ἀπεργάζεσθαι. Λατίνοι μὲν γὰρ τῶν παρ’ αὐτοῖς Ἱερῶν διδασκάλων Ἀμβροσίου, Αὐγουστίνου καὶ Γρηγορίου

B 77^η τοῦ Διαλόγου πρὸς πολλοῖς ἄλλοις οὕτω διαρρήδην λεγόντων τὰ τοῦ σωτῆρος 15 ἡμῶν ῥήματα· «τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου» καὶ «τοῦτο ἔστι τὸ αἷμά μου» τὸ πᾶν δύνασθαι διῆσχυρίζονται, ματαίαν τε ἀνευ αὐτῶν καὶ ἀτελῆ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀν εἶναι εὐχήν. Γραικοὶ δὲ καὶ αὐτοί, καὶ τούτων μάλιστα οἱ

M 106^η γε νεώτεροι, Ἰακώβῳ τῷ θεαδέλφῳ, Βασιλείῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ ἰσχυρίζομενοι, ἀνδράσιν ὅτου ἀν εἴποι τις ἀνταξίοις, οὐ τοῖς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ 20 ῥήμασιν, ἀλλὰ τισιν ἐπομέναις τῶν Ἱερέων εὐχαῖς τε καὶ παρακλήσεσι τὸ τίμιον Ἱερουργεῖσθαι τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα διαβεβαιοῦνται. πολλῷ γὰρ μετὰ τὰ κυριακὰ ῥήματα οἱ προειρημένοι διδάσκαλοι ἐν τῇ παρ’ αὐτῶν ἐκτεθειμένῃ τῆς Ἱερᾶς κοινωνίας τελετῇ ἔτι τε ἄρτον καὶ οἶνον τὰ προκείμενα δῶρα καλοῦσιν καὶ ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἷματος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ 25 ἄγιον ὥστε κατελθεῖν ἐπ’ ἐκεῖνα πολλαῖς ἐπικαλοῦνται δεήσεσι καὶ ἀγιάσαι αὐτὰ καὶ ἀναδεῖξαι αἷμα καὶ σῶμα δεσποτικόν. τοσαύτης τοίνυν περὶ τοῦ τοιούτου καὶ τοσούτου πράγματος ὅντος παρὰ Γραικοῖς καὶ Λατίνοις ἀμφισ-

B 78 βητήσεως, εἰ μὲν μόνοι οἱ νῦν Λατίνοι τε καὶ Γραικοὶ ἀλλήλοις διεφέροντο περὶ τούτων, ἣν τοις περὶ αὐτῶν εἴπε τὰ δοκοῦντα καὶ λόγοις ἀν τὰ λεγόμενα 30 κατασκευάζειν ἐπεχείρει. ἐπεὶ δ’ αὐτῶν τῶν κοινῶν διδασκάλων τε καὶ πατέρων ἡ δοκοῦσα αὕτη ἀντίθεσις ἀπτεται — ἐκεῖνοι γὰρ οἱ οὕτω λέγειν τε καὶ διδάσκειν δοκοῦντες —, αὐτοὶ μέσοι τούτων γενόμενοι διαιτητάς τε ἐαυτοὺς καθιστάναι καὶ ψῆφον τιθέναι οὐκ ἀν ἐτολμήσαμεν ὅλως, εἰ μὴ κάκείνους συμφωνοῦντας

M 107 ἀλλήλοις προῦχειτο τε καὶ ἡλπίζετο δεῖξαι, καὶ ἂμα ἡ τε τῶν αἰτησαμένων 35 δικαία κατήπειγε δέησις, ἡ τε τῆς τοῦ γένους ὠφελείας ἐπιθυμία ἐστῶν

Bessarionis

Episcopi Tusculani,

Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis, Constantinopolitan
Patriarchae

5

De Sacramento Eucharistiae

et quibus verbis Christi corpus conficiatur.

Sacrum divinumque est eucharistiae mysterium, per quod filii Dei 1.
et haeredes et cohaeredes et eiusdem cum Domino corporis efficimur,
cum digne eo participamus. Sed quaeri inter Christianos solet, quibus
10 potissimum verbis intra solemnes missarum ritus sacrosanctum Domini
corpus et sanguis conficiatur. Alii enim hoc facere alia existimantes,
Latini Ambrosium, Augustinum, Gregorium aliosque doctores
suos secuti, cum doctrina, tum vitae sanctitate praestantes, illa Domini
verba id facere manifestissime asseverant: *Hoc est corpus meum*, et:
15 *Hic est sanguis meus*, vanamque prorsus sine iis esse orationem sacer-
dotis opinantur. Graeci vero, praesertim recentiores, cum Iacobo
fratre Domini, Basilio et Chrysostomo sentientes, singularis exemplis
et sanctimoniae viris, non illis Salvatoris nostri verbis Christi corpus
et sanguinem confici putant, sed quibusdam quae sequuntur precibus
20 sacerdotum. Quibus in missarum officiis, quae singuli quique eorum
composuere, diu post recitationem verborum Domini, quae supra
memoravimus, adhuc panem et vinum oblata Deo munera appellant
et Spiritum sanctum, ut super ea descendat, benedicat, sanctificet, ac
corpus et sanguinem Domini efficiat, invocant et precantur. Cum talis
25 itaque tantaque sit de re maxima inter Latinos Graecosque dissensio,
siquidem inter praesentes tantum ac nostrae aetatis viros contro-
versia foret, facilius de iis posset quivis pro sua opinione disserere.
Cum vero inter communes ecclesiae doctores, veteresque et sanctissimos
patres nostros contentio agitetur — ii sunt enim, qui et dissentire
30 invicem et, ut alii quoque dissentiant, facere videntur — ipse me inter
eos arbitrium constituere haud temere praesumpsisse, nisi me et iuste
precantium petitiones ac cupido utilitatis nostrorum hominum, quorum
salutis et gloriae semper avidissimus fui, ad id mei ipsius oblitum
compulissent, et illos inter se concordes reddere divino fretus auxilio
35 sperarem. Ut igitur recte nostra procedat oratio, et veritas rei, quam

M = Marc. gr. 527. B = Vindobon. Theol. gr. 257. V = Vallicellan. C 136.

4 χαρδηνάλεως Codd. ms. | 6 εὐχαριστείας Codd. ubique | 20 τοῦ Χριστοῦ M τοῦ B om.

ἐπιλελῆσθαι ποιήσασα πρὸς τοῦτο ἡμᾶς συνήλευσεν. ἐσμὲν γὰρ δὴ Γραικοὶ καὶ αὐτοὶ καὶ τῆς τῶν οἰκείων δόξης τε ἅμα καὶ σωτηρίας ἐπιθυμηταί. Τὸν οὖν καθ' ὁδὸν ἡμῖν ὁ λόγος προτοι καὶ σαφὲς ὡς οἶν τε γένοιτο τὸ ζητούμενον, χρὴ τινα προϋποθέμενον τῶν ἀναγκαίων περὶ τὸ πρᾶγμα οὗτως ἐπὶ τὸ ἀμφισβητούμενον κατελθεῖν.

5

2. Εἰδέναι τοίνυν ἀνάγκη πρό γε τῶν ἄλλων ἀπάντων τὸ τε τῆς Ἱερᾶς κοινωνίας τοῦτο δὴ τὸ νῦν ἡμῖν προκείμενον τὰ τε λοιπὰ τῆς ἐκκλησίας μυστήρια διὰ τοῦτο κεκλησθαι μυστήρια, δτι ἄλλο μὲν τὸ ὄρώμενον, ἄλλο δὲ τὸ νοούμενον ἔχουσιν, εἴπερ αἰσθητὰ μὲν τὰ ὄρώμενα, πνευματικὰ δὲ τὰ νοούμενα, δθεν καὶ πνεῦμα καὶ ζωὴν λέγεσθαι. «τὰ γὰρ ῥήματα», φησὶν ὁ κύριος, «& ἐλάλησα 10 ὑμῖν πνεῦμά ἔστι καὶ ζωὴ.» τούτων τε τῶν μυστηρίων ἔκαστον διχῶς λαμβάνεσθαι· εἰναι γὰρ μυστήριον τὸν μὲν ὡς ἄλλου σημαντικόν, τὸ δ' ὡς ὑφ' ἑτέρου γε σημαίνομενον. Ων τὸ μὲν πρῶτον σημεῖον λέγεσθαι τε καὶ εἰναι, τὸ δὲ δεύτερον πρᾶγμα. καὶ πᾶσαν γὰρ θεολογικὴν διδασκαλίαν κατὰ τὸν Μ 107^ν θεῖον Αὔγουστεῖνον ἢ περὶ πράγματα ἢ περὶ σημεῖα καταγίνεσθαι. καὶ πράγματα μὲν εἰναι τὰ ὑπὸ τινῶν σημαίνομενα σημείων, σημεῖα δὲ οἷς τὰ πράγματα σημαίνεται. εἰ γὰρ καὶ πᾶν σημεῖον πρᾶγμά ἔστιν — τὸ γὰρ μηδὲν πρᾶγμα δν οὐδ' ἀν δλως εἴη, καὶ διὰ τοῦτο οὐδ' ἀν εἴη σημεῖον —, ἐνταῦθα μέντοι σημεῖον ἰδίως λέγεσθαι οὐ τὸ πρᾶγμα τὸ σημαίνομενον, ἀλλὰ μόνως τὸ σημαίνον σημεῖον, ἢ σημεῖον καὶ οὐχ ἢ πρᾶγμά τι ἔστιν. ὥσπερ τὸν 20 Β 79 πυρός, ὃντος γέ τινος καὶ πράγματος, εἰναι. τὸ μὲν δὴ σημεῖον εἰναι τι καὶ πρᾶγμα, πρᾶγμα δὲ οὐ πᾶν καὶ σημεῖον ἡδη ἑτέρου εἰναι. εἰναι γάρ τινα ὡς σημαίνομενα μόνως, οὐ μέντοι καὶ ὡς σημεῖα σημαίνοντα.

3, 1 Δῆλα δὲ τὰ λεγόμενα ἔκαστον τῶν θείων μυστηρίων προχειριζομένοις. 25 ἐν γὰρ τῷ Ἱερῷ λόγου χάριν βαπτίσματι ἢ μὲν δι' ὄδατος λοῦσις εἴτε καὶ ἐκπλυσίς τῆς σαρκὸς οὕτως ἔστι μυστήριον, ὡς μόνον σημεῖον τῆς γε τῶν ἀμαρτημάτων ἀπολούσεως τε καὶ ἐκπλύσεως. αὐτὴ δὲ ἡ τῶν ἀμαρτιῶν ἀφεσίς τὸ σημαίνομενον Ἱερόν ἔστι πρᾶγμα, δούκετι ἄλλο περαιτέρω σημαίνει. οὗτῳ δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. καὶ ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς τοίνυν εὐχαριστίας τὸ μέντοι Ἱερὸν 30 σημεῖον ἔστι μόνον ὡς τὸ τοῦ ἄρτου καὶ οἶνου αἰσθητόν τε καὶ ὄρατόν εἶδος, τὸ δὲ πρᾶγμα ὡς αὐτὸ τὸ ἀληθὲς καὶ ζωοποιὸν τοῦ δεσπότου σῶμα καὶ αἷμα Μ 108 τὸ ἐκ τῶν ἀχράντων τῆς ἀγίας παρθένου αἵμάτων ἀναληφθέν. ἀλλὰ τοῦτο ἴδιον ἔχει παρὰ τἄλλα τὸ θεῖον τοῦτο μυστήριον, δτιπερ αὐτὸ τὸ ἀληθὲς τοῦ κυρίου σῶμα καὶ αἷμα, πρᾶγμα Ἱερὸν ὡς εἴρηται δν, δμως καὶ σημεῖόν 35 ἔστιν Ἱερὸν πράγματος ἄλλου. σημαίνει γὰρ δὴ τὸ μυστικὸν τοῦ Χριστοῦ Β 79^ν σῶμα καὶ τὴν ἐν πνεύματι καὶ θείᾳ ἀγάπῃ τῆς ἐκκλησίας ἐνότητα. δ δὴ οὐκέτι ἄλλο πρᾶγμα σημαίνει, ἀλλὰ μόνον σημαίνεται. ὥστε τὸ ὄρατόν τε καὶ αἰσθητὸν τοῦ τῆς προθέσεως ἄρτου τε καὶ οἶνου εἶδος διττοῦ πράγματος εἰναι σημαντικόν, ἐνδὲ μὲν τοῦ ἀληθοῦς σῶματος τοῦ δεσπότου, δ καὶ πρᾶγμα 40 σημαίνομενον καὶ σημεῖόν ἔστιν Ἱερόν, δευτέρου δὲ τοῦ μυστικοῦ τῆς ἐκκλησίας

quaerimus, facilius elucescat, aliqua altius repetenda sunt, antequam institutae quaestionis seriem aggrediamur.

Ante omnia igitur sciendum est tam hoc sacrosanctum communionis, 2.
de quo agimus, quam caetera ecclesiae sacramenta ideo sacramenta 5 vocitari, quoniam aliud in se habent quod videtur, aliud quod non corporis oculis, sed solo intellectu comprehenditur. Quae videntur, sensibia sunt, quae vero intellectu percipiuntur, spiritualia. Unde spiritus et vita dicuntur. *Verba autem, quae dixi vobis*, inquit Dominus, *spiritus sunt et vita*. Horum praeterea sacramentorum singula quaeque 10 duobus accipiuntur modis. Aut enim sacramentum signum est, aut id quod significatur. Primum quidem signum tantummodo et est et dicitur. Secundum vero res est, quae eo signo significatur. Omnis enim theologica doctrina teste Augustino signis constat et rebus. Et res quidem sunt, quae ut significatae accipiuntur, signa vero, quorum 15 omnis in significando est usus. Etsi enim omne signum res sit — nam quod non est res, ut idem Augustinus inquit, nihil omnino est, et sic signum esse non potest —, hoc tamen hoc loco signum accipitur non ut res significata, sed ut signum rem ipsam significans, quatenus scilicet signum est, et non quatenus res aliqua est. Quemadmodum cum 20 ascendentem cernimus fumum, non quatenus substantia aliqua sive res est, sed quatenus solum est signum ignis, signum esse dicimus, quia substantia et res aliqua est. Nam omne quidem signum res aliqua est, non tamen omnis res alterius rei est signum. Sunt enim res aliquae dumtaxat ut significatae, non autem ut signa aliquid aliud signifi- 25 cantia.

Quod in aliis sacramentis facile comprehendi potest. Etenim in 3, 1 sacramento baptismatis ablutio carnis per aquam ita est sacramentum, ut dumtaxat signum sit ablutionis peccatorum. Ipsa enim peccatorum remissio res est significata, nihil ultra significans. Hoc idem in reliquis 30 sacramentis. Ergo et in sacramento eucharistiae alterum est solum signum ut panis et vini visibilis species, alterum res significata ut ipsum verum Domini corpus et sanguis, quod ex immaculatis beatae virginis sanguinibus assumpsit. Verum hoc proprium habet praeter alia divinum hoc sacramentum eucharistiae, quod in eo res significata 35 alterius etiam rei signum est. Ipsum enim verum Domini corpus et sanguis, cum res sit signo panis et vini significata, ut mox ostendemus, est tamen alterius rei signum, cum significet mysticum Christi corpus et ecclesiae in Spiritu sancto unitatem. Hoc vero non amplius aliam rem significat, sed tantum significatur. Ita fit, ut visibilis simul ac sensibilis 40 species panis et vini duplicitis rei significatrix sit. Significat enim et verum corpus Domini, et res significata et signum sacrum est et mysti-

20 οὐχ' ἢ M οὐχὶ B | 21 εἴτε πρᾶγμα M εἴτε καὶ πρᾶγμα B | 28 ἐκπλύσεως M
ἐκπλήσεως B

σώματος είτε πληρώματος, διὸ καὶ σημεῖον λέγεσθαι μόνον Ἱερόν. αὐτὸ δὲ τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα, τὸ ὑπὸ τῇ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου σκιᾶ ἐπικαλυπτόμενόν τε καὶ νοούμενον, σημαίνεσθαι μὲν ὑπὸ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, σημαίνειν δὲ τὸ μυστικὸν τῆς ἐκκλησίας ἡνωμένον ὑπὸ κεφαλῆ τῷ Χριστῷ σῶμα, ὅθεν καὶ πρᾶγμα καὶ Ἱερὸν λέγεσθαι σημεῖον. τὸ δέ γε μυστικὸν ὑπὸ 5 ἀμφοῖν τοῖν προειρημένοιν σημαίνομενον πρᾶγμα μόνον δν μηκέτι περαιτέρω οὐδενὸς ὅλου εἶναι σημεῖον. καὶ τὸ μὲν μόνως σημεῖον δυοῖν εἶναι πραγμάτοιν σημεῖον, τοῦ τε ἀληθοῦς τοῦ τε μυστικοῦ σώματος. τὸ δὲ πρᾶγμα

B 80 μόνως καὶ οὐκέτι σημεῖοιν ὃν δυοῖν Ἱεροῖν σημείοιν εἶναι πρᾶγμα, τοῦ ὁρατοῦ M 108^ν δηλονότι εἶδους ἄρτου καὶ οἴνου καὶ τοῦ τούτοις ἐμπεριεχομένου ἀληθοῦς 10 σώματος. τὸ δ' ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα πρὸς θάτερον μέν, τὸ γε δηλονότι ὁρατόν τε καὶ αἰσθητὸν μυστήριον, ὡς σημαίνομενον πρᾶγμα νοεῖσθαι, πρὸς δὲ τὸ μυστικὸν σῶμα σημείου λόγον ἐπέχειν. καὶ αὖ τὸ μὲν πρῶτον καὶ μόνως σημεῖον ὀφθαλμοῖς ὑποπίπτειν, τὸ δὲ δεύτερον σημεῖόν τε καὶ Ἱερὸν πρᾶγμα ὃν ψυχῇ πιστεύεσθαι, τὸ δέ γε τρίτον πρᾶγμα δν μόνον καὶ σημαίνομενον 15 καρδίᾳ λαμβάνεσθαι. ἔτι τε τὸ μὲν πρῶτον οὐ σημαίνειν μόνον, ἀλλὰ καὶ περιέχειν τὸ δεύτερον. ἐν γάρ τῇ ἄρτου καὶ οἴνου μορφῇ ἡ τοῦ σώματος καὶ αἵματος ἀλήθεια περιείληπται, εἰς αὐτά γε οὐσιωδῶς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου μεταβληθέντων. τὸ δέ γε δεύτερον εἰ καὶ σημαίνει, οὐ μέντοι καὶ περιέχει. τὸ γε μὴν τρίτον οὖ γε σημαίνει οὔτε τι ὅλο περιέχει. 20

² Τούτοις δὲ ἀληθέσι γε οὖσι τοῖς λόγοις ἐπεται τὸ καὶ τοὺς τοῦ θείου μεταλαμβάνοντας σώματος τοὺς μὲν καὶ αὐτῶν τῶν μυστηρίων καὶ πνευ-

B 80^ν ματικῶς αὐτῶν μεταλαμβάνειν, οἷοι δή εἰσιν οἱ ἀξίως μεταλαμβάνοντες καὶ σύσσωμοι γενόμενοι τῷ Χριστῷ, τοὺς δέ γ' ἀναξίως μεταλαμβάνειν μὲν τῶν μυστηρίων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀληθοῦς σώματος τοῦ Χριστοῦ, μὴ μέντοι πνευ- 25 ματικῶς αὐτῶν μετέχειν μὴ τῆς θείας ἐκείνης ἐνότητος ἀπολαύοντας. τοῦτο γάρ ἐστιν, ὁ φησιν ὁ ἀπόστολος, εἰς κρίμα ἐστῶ ἐσθίειν καὶ πίνειν. οὐκ ἀν δὲ εἰς κρίμα τε καὶ κατάκριμα μετελάμβανεν ὁ πνευματικῶς αὐτῶν μετα- λαμβάνων καὶ σύσσωμος ἥδη γενόμενος τῷ Χριστῷ. εἰσὶ δ' οἱ καὶ τοῦ μυστηρίου

M 109 μὴ μετέχοντες δύμας κοινωνοῦσιν αὐτοῦ πνευματικῶς, ὥσπερ ἀν εἰ τις ἦ 30 προβεβηκὼς ἡ καὶ βρέφος μετὰ τὸ βαπτισθῆναι τε καὶ πιστεῦσαι μήπω τοῦ κυριακοῦ σώματος μετασχόν εύθὺς τῷ χρεών λειτουργήσειν. οὐδὲν γάρ ἥττον τῆς Ἱερᾶς μετέλαβε κοινωνίας καὶ τοῦ κείνης ἀποτελέσματος ἔτυχε μέλος ἥδη γενόμενον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐκείνου μέτοχον βασιλείας. ταῦτα δὲ φανερὰ πᾶσιν δητα καὶ ἀναντίρρητα — τίς γάρ ἀν ἀρνήσαιτο μὴ οὓς μὲν τῶν 35 κοινωνούντων μηδεμίαν χάριν, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ χάριτος κρίμα τε καὶ ποινήν, οὓς δὲ καὶ χάριν δαψιλέστατα δέχεσθαι, ὅλους δ' αὖ καὶ μὴ κοινωνοῦντας, ἀν μὴ καταφρονήσει μόνον ἡ ἀμελείᾳ ἀλλ' ἀνάγκῃ τοῦτο γένηται, τῆς θείας χάριτος σπᾶν; — ταῦτ' οὖν οὔτω σαφῆ δητα, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν τῶν θείων B 81 τούτων μυστηρίων εἰς τρία διαιρεσιν, ἥπερ ἐκτέθειται, ἀναγκείαν τε καὶ ἀληθῆ 40 δεικνύει.

cum ecclesiae corpus. Quare panis et vinum signum est dumtaxat. Ipsum autem verum Christi corpus et sanguis, quod sub umbra tegitur panis et vini, significatum quidem a pane et vino, significans autem mysticum ecclesiae corpus, et res est et signum. Mysticum vero ex 5 utroque significatum res tantum est nec ultra alterius signum. Praeterea quod tantum signum est, duarum rerum est signum, veri scilicet et mystici corporis. Quod autem res est et non amplius signum. Duorum sacrorum signorum res est, hoc est visibilis speciei panis et vini et veri in eis contenti corporis Domini. Verum autem corpus et sanguis, si 10 ad alterum aspicias invisible sacramentum, res est, si ad mysticum corpus, est signum. Rursus primum quidem, quod signum tantummodo est, oculis subest; secundum, quod res est et signum, animo exceditur; tertium, quod res sola est, corde percipitur. Ad haec primum quidem non modo significat, sed etiam continet secundum. In specie enim 15 panis et vini veritas corporis et sanguinis continetur, cum in illa substantia panis vinique mutetur. Tertium vero quamquam significet, non tamen continet.

Haec cum verissima sint, illud etiam sequitur ex iis, qui divini corporis participes fiunt, alios quidem sacramentaliter spiritualiterque 20 participes fieri, quales sunt qui digne communionem accipiunt, alios vero sacramentaliter et non spiritualiter, ii sunt, qui indigne communicant. Sumunt enim verum corpus Christi, non tamen sacramenti effectum accipiunt nec Christo uniuntur. De iis inquit apostolus, quod iudicium sibi manducant et bibunt. Non enim iudicium et condemnationem manducarent et biberent, si spiritualiter communicassent, immo iam Christo unirentur. Sunt alii qui, etsi non fiunt sacramentaliter participes, spiritualiter tamen communicant, quemadmodum si vel infans post baptismum vel aetate proiectus nondum ob aliquam inevitabilem necessitatem recepto Christi corpore repentina morte deficiant. Nihil 30 enim minus sacramenti participes fiunt, quam si communionem cepissent; fiunt enim membra Christi et regni caelestis haeredes. Haec igitur cum omnibus manifesta sint — quis enim neget ex his, qui communionem sumunt, alios quidem nullam gratiam, immo vero pro gratia iudicium et poenam, alios vero gratiam largissime consequi, quosdam 35 etiam sine communione, dummodo id non contemptu vel negligentia, sed necessitate fiat, divinam mereri gratiam — cum, inquam, haec adeo clara et perspicua sint, tripartitam hanc divinorum sacramentorum distributionem veram et necessariam esse probant.

15 δν ψυχῇ . . . πρᾶγμα M² in marg. B in textu | 19 δεύτερον corr. M² ex τρίτον] τρίτον B | 20 τό γε μὴν . . . περιέχει M² in marg. B om. | 21 λόγοις add. M² | 24 γ' ἀναξίως M ἀναξίως B | 26 ἀπολαύοντας M ἀπολάβοντας B | 34 γενόμενον M γενόμενος B | 40 ἥπερ corr. M² ex εἴπερ

4. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτη. ἔπειται δὲ τούτοις οἶν ήδη προαποδεδειγμένον διττὸν εἶναι τε καὶ πιστεύεσθαι δεῖν τὸ Χριστοῦ σῶμα, ἐν μὲν τὸ ἀληθές, ἐν δὲ τὸ μυστικόν. καὶ ἀληθές μὲν τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς εὐχαριστίας μυστηρίῳ Ἱερουργούμενόν τε καὶ τελειούμενον καὶ ὑπὸ παραπετάσματι τῇ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου μορφῇ Ἱερῶς συγκαλυπτόμενόν τε καὶ περιεχόμενον, 5 ταῦτό γε τῷ ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου ἀσπόρως εὔδοκίᾳ πνεύματος θείου ἀνα-M 109^η ληφθέντι σώματι καὶ αἷματι δν, αὐτοῦ τοῦ δεσπότου ἐν τῇ παραδόσει τοῦ μυστηρίου φαμένου· »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου«, καὶ αὖ· »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου«, τὸν φαίνομενον ἄρτον δεικνύντος καὶ ἐπενεγκόντος· τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, καὶ τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἔκχυνόμενον εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν. μυστικὸν δὲ 10 τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα καὶ τὸ τῶν πιστῶν συνάθροισμα. εἶναι γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τοῦ Χριστοῦ σῶμα οὐδεὶς δις οὐκ ἀν σύνθοιτο τοῦ ἀποστόλου ἀκούων λέγοντος· »κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας ὁ Χριστός«. κεφαλὴ δὲ ἀνευ μελῶν οὐκ ἀν εἴη κεφαλή. μέλη τοινυν ἡμεῖς Χριστοῦ, καὶ κεφαλὴ ὑμῶν ὁ Χριστός.

B 81^η καὶ πάλιν· »ὑμεῖς ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους.« καὶ αὖ· »ό 15 ἄρτος δν κλώμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;« καὶ αὖθις· »εἰς ἄρτος, ἐν σῶμα, φησίν, »οἱ πολλοὶ ἐσμεν«, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγων· »οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν«, ἔφη. ἐφ' οἶς ὁ Χρυσόστομος· »τί γὰρ λέγω κοινωνίαν;« φησίν, »αὐτὸς ἐσμὲν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. τί γάρ ἐστιν δ ἄρτος; σῶμα Χριστοῦ. οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἕν. καθάπερ γὰρ 20 δ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἥνωται, ὥστε μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλὰ εἶναι μὲν αὐτούς, ἀδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ, οὕτως καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα.« καὶ ὁ Ἱερὸς Διονύσιος· »τὰ μὲν ἐγκεκαλυμμένα δῶρα πρὸς τὸ ἐμφανὲς ἄγων«, φησί,

M 110 »τὸ δὲ ἐνιαῖον αὐτῶν εἰς πολλὰ διαιρῶν, καὶ τῇ τῶν διανεμομένων πρὸς τὰ 25 ἐν οἷς γίνεται κατ' ἄκρον ἐνώσει, κοινωνοὺς αὐτῶν ἀποτελῶν τοὺς μετέχοντας.« καὶ ἀνωτέρω περὶ τοῦ Ἰησοῦ λέγων· »τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινὰ τοῖς θειοτάτοις αὐτοῦ κατ' ἄκρου ἐνώσθαι«, φησίν, »εἴπερ καὶ ἡμεῖς ὡς μέλη σώματι συναρμολογηθῶμεν αὐτῷ, κατὰ τὸ ταῦτὸν τῆς ἀλωβήτου καὶ θείας ζωῆς.«

B 82 καὶ ὁ Δαμασκηνὸς δὲ Ἰωάννης ὁ θείος ἐν τῷ περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἀχράντων 30 μυστηρίων κεφαλαίῳ· »τιμήσωμεν αὐτό«, φησί, »πάσῃ καθαρότητι ψυχικῇ τε καὶ σωματικῇ· διπλοῦν γάρ ἐστι.« λέγει δὲ καὶ ὁ Ἱερὸς Αὐγούστινος· δν τρόπον ἐκ πολλῶν σίτου κόκκων εἰς ἀποτελεῖται ἄρτος κάκ πολλῶν σταφυλῶν ποτήριον ἐκθλίβεται ἐν, οὕτως ἐκ πολλῶν πιστῶν ἐν συντελεῖται μυστικὸν Χριστοῦ σῶμα. ὡς γὰρ ἐκ πολλῶν μελῶν τε καὶ μερῶν ἔκαστον σύγκειται 35 σῶμα, οὕτω καὶ ἡ τῆς ἐκκλησίας ἐνότης ἐκ διαφόρων ἀποτελεῖται προσώπων, τῶν προεγνωσμένων δηλονότι, τῶν προωρισμένων, τῶν κεκλημένων, τῶν δεδικαιωμένων, τῶν δεδοξασμένων. Ιοῦς γὰρ προέγνω ὁ θεός, τούτους καὶ

8 Mt 26, 26—28. | 13 Eph 5, 23. | 15 1 Cor 12, 27. | 1 Cor 10, 17. | 18 1 Cor 10, 17 | 23 Cf. Chrysost., Hom. 30 in 1 Cor (PG 61, 249 sq.). | 24 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 3 § 13 (PG 3, 444 C). | 27 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 3 § 12 (PG 3, 444 B). | 31 Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1149 A). | 32 Cf. Augustinus, Sermo 227 (PL 38, 1099 sqq). In Joh. ev. tract. 26, 15—18 (PL 35, 1614).

Ex his sequi videtur Christi quoque corpus duplex esse: verum 4.
 alterum, alterum mysticum. Et verum quidem est, quod in hoc divino
 eucharistiae sacramento consecratur atque conficitur sub visibili specie
 panis et vini. Hoc idem est cum eo corpore, quod fuit ex beata virgine
 5 Spiritus sancti obumbratione conceptum. De quo ipse Dominus in
 exhibitione sacramenti, cum nobis sensibilem panem vinumque osten-
 disset, ait: *Hoc es corpus meum et Hic est sanguis meus;* deinde addidit:
*quod pro vobis tradetur, et qui pro vobis effundetur in remissionem pecca-
 torum.* Mysticum autem eius corpus est ecclesia et congregatio fidelium.
 10 Hanc enim negare corpus Christi nemo ausit, praesertim audiens aposto-
 lum dicentem ecclesiae caput Christum esse. Caput enim sine membris
 non esset caput. Quapropter membra Christi nos sumus, et caput
 nostrum est Christus. Unde clamat apostolus: *Vos estis corpus Christi
 et membra ex parte.* Et rursus: *Panis, quem frangimus, nonne communi-
 15 catio corporis Domini est?* Et iterum: *Unus panis,* ait, *et unum corpus
 multi sumus.* Et reddens eius rationem addit: *Omnis enim ex uno
 pane participamus.* Quae verba dum exponere nititur Chrysostomus
 noster, ita inquit: »Quid dico communionem? Ipsum illud corpus
 sumus. Quid enim est panis nisi corpus Christi? Non corpora multa,
 20 sed corpus unum. Quemadmodum enim panis ex multis constans
 granis, ita compositus est, ut nusquam grana videantur, et sunt quidem
 grana, sed propter coniunctionem nullo discrimine discernuntur, ita nos
 quoque et invicem et Christo coniungimur.« Damascenus quoque ubi
 de sacrosanctis mysteriis tractat: »Honoremus, ait, Christi corpus omni
 25 animi corporisque puritate; duplex etenim est.« Augustinus etiam
 occidentalis ecclesiae lumen: Quemadmodum, inquit, et multis granis
 unus conficitur panis, et ex racemis multis unus calix exprimitur, sic
 ex multis fidelibus unum corpus mysticum integratur. Enimvero sicut
 ex multis membris et partibus unumquodque corpus constat, ita ecclesiae
 30 unitas ex diversis personis conficitur, videlicet ex praescitis, praedestina-
 tatis, vocatis, iustificatis et glorificatis. *Quos enim praescivit Deus,
 hos et praedestinavit, et quos praedestinavit, hos vocavit, et quos vocavit,
 hos et iustificavit; et quos iustificavit, hos et glorificavit,* inquit apostolus.
 Efficiens vero huius mystici corporis est ipsum verum Christi corpus
 35 et eius communicatio, si digne fiat. Quod significant verba illorum,
 qui dicunt: »Oramus, ut hoc corpus tuum praestet participantibus
 sobrietatem animae, remissionem peccatorum, communionem tecum.«
 Quid enim aliud est communio quam unitas cum Christo, annexio

4 μυστηρίῳ Μ μυστήριον B | 9 ὅμῶν Μ ἡμῶν B | 11 συνάθροισμα Μ ἀθροισμα B |
 16 Χριστοῦ Μ κυρίου V Domini Versio lat. | 23 καὶ ὁ Ἱερὸς . . . θεῖας ζωῆς om Versio
 lat. | 28 ἐνώσθιαι Μ ἐνώσας B | 30 καὶ ὁ B om. | 31 ψυχικῇ τε καὶ σωματικῇ V
 om. M | 34 μυστικὸν M² in marg. B in textu

προώρισε, καὶ οὓς προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσε. καὶ οὓς ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε², Παῦλος ὁ θεῖος φησιν. εἶναι δέ γε τούτου τοῦ μυστικοῦ σώματος ἀποτελεσματικὸν τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τὴν κατ' ἀξίαν ἔκεινου μετάληψίν τε καὶ κοινωνίαν εἰση διανοησάμενος, τί βούλονται οἱ λέγοντες, ὥστε γενέσθαι τοῖς μετα-

B 82^v
M 110^v

λαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν, εἰς πνεύματος ἀγίου κοινωνίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ. Εἴτε γάρ δὴ κοινωνία οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ πρὸς Χριστὸν ἐνότης, ἡ πρὸς τὴν κεφαλὴν τῶν μερῶν συναρμολογία, ἡ τῶν μερῶν πρὸς τὸ δλον συναγωγή. Όθεν καὶ κοινωνία ἴδιαίτατα τὸ θεῖον μυστήριον τοῦτο καλεῖται καὶ σύναξις παρὰ Διονυσίῳ τῷ θεῖῳ. »συνάγει 10 γάρ δὴ τὰ διεστῶτα, καὶ οὖν τὰ πολλὰ καὶ ὅμοια ποιεῖ τὰ διάφορα, καὶ εἰς μίαν ἀνάγει τὰ διεσπαρμένα τε καὶ διηρημένα ἐνότητα.« Όθεν καὶ ὁ Δαμα- σκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ προειρημένῳ περὶ τῶν μυστηρίων λόγῳ. »κοινωνία λέγεται τε καὶ ἔστιν ἀληθῶς«, φησίν, »διὰ τὸ κοινωνεῖν ἡμᾶς δι' αὐτῆς τῷ Χριστῷ καὶ μετέχειν αὐτοῦ τῆς σαρκός τε καὶ τῆς θεότητος· κοινωνεῖν δὲ 15 καὶ ἐνοῦσθαι καὶ ἀλλήλοις δι' αὐτῆς. ἐπεὶ γάρ ἐξ ἐνδοῦ ἀρτου μεταλαμβάνομεν, οἱ πάντες οὖν σῶμα Χριστοῦ καὶ ἐν αἷμα καὶ ἀλλήλων μέλη γινόμεθα, σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες.« καὶ αὐτὸν τῷ αὐτῷ· »δι' αὐτοῦ καθαιρόμενοι, δηλοντεὶ τοῦ θείου σώματος καὶ αἷματος, ἐνούμεθα τῷ σώματι τοῦ κυρίου καὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ καὶ γινόμεθα σῶμα Χριστοῦ.« διὸ καὶ Μεσσίας εἴτε 20 μεσίτης καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος καλεῖται ὁ κύριος, ὡς τὰ διεστῶτα συνάπτων B 83 καὶ τὰ διηρημένα συνάγων. »μεσίτης τε γάρ ἐνδοῦ οὐκ ἔστιν«, ἀλλὰ δυοῖν, διὰ μέγας φησὶ Παῦλος. καὶ ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος δυοῖν ἔστι τοίχοιν ἀπεσχοινισ-
M 111 μένοιν ἀλλήλοιν δεσμός τις καὶ συναφή.

5, 1 'Αλλ' ἐπεὶ καὶ περὶ τούτων ἴκανῶς εἴρηται, τρίτον προσθετέον τοῖς 25 προειρημένοις ἐπόμενον, ὡς τὸ τοῦ κυρίου ἀληθὲς σῶμα καὶ ἀληθειά ἔστι καὶ τύπος εἴτε καὶ σύμβολον. εἴρηται γάρ δὴ τό τε τοῦ ἀρτου καὶ οἶνου εἰδός τε καὶ μορφὴν τὴν αἰσθητὴν τύπον εἴτε καὶ ἵερὸν σημεῖον τοῦ ἀληθοῦς σώματος τοῦ κυρίου τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένου εἶναι καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ μυστικοῦ, τὸ τ' ἀληθὲς σῶμα αὐτὸ τύπον τε καὶ σύμβολον τοῦ μυστικοῦ καὶ ἐκκλησιαστι- 30 κοῦ σώματος φέρειν. καὶ αὐτὸν τὸ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ ἵερουργούμενον ἀληθὲς τοῦ κυρίου σῶμα τύπον εἴτε ἀντίτυπα τῶν μελλόντων λέγεσθαι ὁ ἵερος Δαμασκηνὸς ἐν τῷ τέλει τοῦ προειρημένου περὶ τῶν μυστηρίων κεφαλαίου μαρτυρεῖ λέγων· »ἀντίτυπα τῶν μελλόντων λέγεσθαι, οὐχ ὡς μὴ δυντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' δτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ 35 θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θέας.« Ἡ ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Διάλογος σαφέστερον λέγει, δτι οὖν μὲν νῦν μεταλαμβάνομεν σώματος καὶ αἷματος, B 83^v ὑπὸ τῆς ἀρτου καὶ οἶνου μορφῇ μεταλαμβάνομεν αὐτοῦ, τότε δὲ φανερῷ θεωρίᾳ, καὶ ὥσπερ ἔστιν ἀληθῶς, ὁψόμεθα αὐτό. δτι δὲ τὸ μυστήριον τοῦτο τύπος

2 Rom 8, 29 sq. | 9 Cf. Dionys. Areop., De eccl. hier. III 1 (PG 3, 424). | 11/12 Cf. Dionys. Areop., l. c. III 3 § 3 (PG 3, 429 AB). | 13 Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1153 A). | 18 Joh. Dam., l. c. IV 13 (PG 94, 1152 B). | 22 Gal 3, 20. | 25 Cf. Eph 2, 14. 20. | 34 Joh. Dam., l. c. IV 13 (PG 94, 1153 BC). | 36 Gregor. M.?

membrorum ad caput, convenientia partium ad totum? Unde et communio vocatur proprie hoc sacramentum. Et synaxis apud Dionysium dicitur, hoc es collectio. Colligit enim, quae apud se distant, et multa unum facit et dissimilia aequat et in unum sparsa reducit.

5 Quamobrem idem Damascenus eo, quo supra memoravimus, loco: »Communio, inquit, dicitur et est ideo, quia per eam communicamus cum Christo et carnis divinitatisque eius participes sumus et invicem coniungimur atque unimur. Cum enim ex uno pane participamus, omnes unum Christi corpus et unus sanguis et membra alter alterius

10 eiusdem cum Christo corporis efficimur.« Et rursus ibidem: »Per Christi corpus et sanguinem purgati unimur corpori Domini et spiritui eius et corpus Christi efficimur. Unde et Messias seu mediator et lapis angularis dicitur Dominus, quasi coniungens extrema et uniens divisa. *Mediator unius non est, sed duorum,* inquit Paulus, *et lapis angularis*

15 *duorum parietum vinculum et coniunctio est.«*

Post haec illud quoque tertio loco addendum est, quod verum 5, 1 Domini corpus et veritas est et figura. Siquidem ostensum est, quemadmodum panis et vini visibilis species figura seu signum est veri et in eis contenti Dominici corporis et etiam mystici corporis, ita ipsum corpus 20 verum figuram mystici et ecclesiastici corporis esse. Ad haec verum Domini corpus, quod in altari consecratur, futurorum figuram dici Damascenus eo, quo supra memoravimus loco, testatur: »Significativa, inquit, futurorum dicuntur, non quia verum sint corpus sanguisque Christi verus, sed quia nunc quidem per illa divinitatis participes 25 efficimur, tunc vero per intellectum sola visione fruemur divinitatis.« Quod apertius et Gregorius dicit, quod nunc quidem participamus corpus et sanguinem sub speciebus panis et vini, tunc autem clara visione, et sicut vere est, videbimus illud.

Cavendum autem, ne quis propterea, quod eucharistiae mysterium 2 30 figura esse dicitur, dicere aut omnino suspicari audeat non esse verum Domini corpus. Absit tanta blasphemia a fidelium mentibus. Hoc modo et pretiosa mors eius non esset vera mors, quod partim ablutionis delictorum nostrorum, partim iustificationis nostra figura sit. Vas namque electionis est, qui dicit: »Christus mortuus est peccatis nostris 35 et resurrexit propter iustificationem nostram.« Et Petrus: »Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplum.« Mors igitur Christi mortis nostrae secundum peccatum et resurrectio eius vitae nostrae per iustificationem iuxta primariorum apostolorum sententiam exemplum

1 καὶ οὓς . . . ἐκάλεσε M² in marg. | 6 εἰς πνεύματος . . . πρὸς σὲ M εἰς κοινωνίαν πρὸς σὲ V communionem tecum Versio lat. | 8 τὴν M Χριστὸν B | 27 σύμβολον] ἡ ὑπογραμμός add. M quod M² del. | 36 ὁ Διάλογος Γρηγόριος B | 39 δτι corr. M² supra rasura | τὸ μυστήριον τοῦτο M² in marg. B in textu

είτε καὶ σύμβολον λέγεται καὶ ἄμα ἀληθεια, ὡς τοῦ μὲν τοῦ ἄρτου τε καὶ οἴνου εἶδους ὅντος συμβόλου, ἀληθείας δὲ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένου
M 111^v ἀληθοῦς σώματος, καὶ ὁ θεῖος Διονύσιος δείκνυσι πολλαχοῦ τοῦ περὶ συνάξεως κεφαλαίου σύμβολα αὐτὰ καλῶν. καὶ μετὰ τὴν Ἱερουργίαν »π’ ὅψιν«, γάρ φησιν, »ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν Ἱερῶν προκειμένων συμβόλων.« 5
 καὶ πάλιν· »τῶν πολλῶν εἰς μόνα τὰ θεῖα σύμβολα παρακυψάντων, αὐτοῦ δέ», λέγει δὲ τὸν Ἱεράρχην πάει τῷ θεαρχικῷ πνεύματι πρὸς τὰς ἄγιας τῶν τελουμένων ἀρχὰς ἀναγομένους».

2 Οὐ μέντοι γε, διότι τὸ τῆς εὐχαριστίας μυστήριον τύπος ἐνίστε καὶ σύμβολον είτε καὶ ὑπογραμμὸς λέγεται, τολμητέον εἰπεῖν ἢ δλῶς ἐννοῆσαι μὴ 10 ἀληθὲς εἶναι σῶμα κυριακόν. ἀπαγε τῆς βλασφημίας. ἢ γάρ ἂν καὶ ὁ τίμιος αὐτοῦ θάνατος τύπος ὡν τῆς τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν ἀπολούσεως καὶ ἡ ζωηφόρος ἀνάστασις τύπος οὐσα τῆς ἡμετέρας ἐγέρσεως οὐκ ἀληθῆς ἂν ἦν.
 Παῦλος γάρ ἔστιν ὁ λέγων· »ὁ Χριστὸς τέθνηκεν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν,
B 84 καὶ ἀνέστη διὰ τὴν δικαιώσιν ἡμῶν.« καὶ Πέτρος ὁ θεῖος· »ὁ Χριστὸς 15 πέπονθεν ὑπὲρ ἡμῶν ἡμῖν καταλείπων ὑπογραμμὸν καὶ τύπον.« ὁ μὲν τοίνυν τοῦ Χριστοῦ θάνατος τοῦ καὶ ἡμᾶς δεῖν τῇ ἀμαρτίᾳ θανεῖν, ἢ δὲ θεία ἀνάστασις τοῦ τῇ δικαιοσύνῃ ζῆσαι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἡμῖν κατὰ τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων γέγονε. καὶ ὅμως οὐ διὰ τοῦτο οὐκ ἀληθῆς ἢ ὁ θάνατος ἢ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ, μηδὲ εἰς νοῦν ἐλθοίτω ποτέ. διθεν καὶ τὸ τῆς εὐχαριστίας 20 μυστήριον καὶ ἀληθειά ἔστι καὶ τύπος είτε καὶ Ἱερὸν ἐτέρων σημεῖον· καὶ
M 112 ὅμως οὐ διὰ τοῦτο ἔπειται ἀτοπὸν οὐδὲ ἐν. καὶ αὐτὸς γάρ τὸ μυστήριον δνομα 25 οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τύπον τινὸς φέρειν καὶ σημεῖον εἶναι ἐτέρου. κεκαλυμμένον τε γάρ εἶναι δεῖ τὸ μυστήριον καὶ ἄλλο μὲν τὸ φαινόμενον, ἄλλο δὲ τὸ νοούμενον ἔχειν. διθεν καὶ μυστικὸς εἴρηται δεῖπνος, ἐν ᾧ μετὰ τὴν τοῦ νομικοῦ πάσχα βρῶσιν ἢ τοῦ Ἱεροῦ σώματος καὶ αἷματος παραδέδοται τελετή. οὐ γάρ διὰ τὸν ἀμνὸν μόνον τύπον δντα τοῦ σωτηρίου θανάτου, ἄλλα καὶ δι’ αὐτὴν τὴν τῶν θείων μυστηρίων παράδοσιν μυστικὸς κέκληται δεῖπνος, ὡς
B 84^v ἄρτου μὲν καὶ οἴνου δντων τῶν ὀρωμένων, σαρκὸς δὲ καὶ αἷματος τῶν νοούμενων. σημεῖον γάρ ἔστιν είτε καὶ τύπος, Αὔγουστινός φησιν, δ παρὰ 30 τὴν ὀρωμένην ἔκυτοῦ μορφὴν ἄλλο τι ἀφ’ ἔκυτοῦ νοεῖν δίδωσιν.

3 Ταραττέτω δὲ μηδένα ἢ αὐτὸς τοῦ τύπου τὸ δνομα ἢ δ φησιν ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προειρημένῳ κεφαλαίῳ· »οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἴνος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ — μὴ γένοιτο — ἀλλ’ αὐτὸς τὸ σῶμα τοῦ κυρίου τεθεωμένον αὐτοῦ τοῦ κυρίου εἰπόντος· τοῦτο μού ἔστιν, οὐχ ὁ τύπος τοῦ σώματος, 35 ἄλλα τὸ σῶμα, καὶ οὐχ ὁ τύπος τοῦ αἵματος, ἄλλα τὸ αἷμα.« πρῶτα μὲν γάρ ἐνταῦθα τῷ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου δνόματι οὐ τὸ αἰσθητὸν καὶ φαινόμενον αὐτῶν εἶδος, δ τῷ δντι τύπος ἔστιν, ἄλλα τὸ μεταβληθὲν ἥδη καὶ μεταποιηθὲν εἰς σῶμα καὶ αἷμα νοεῖ ὁ διδάσκαλος. ἔπειτα δὲ τύπον ἐνταῦθα λαμβάνει τὴν σκιὰν καὶ τὸ αἴνιγμα μόνον καὶ μηδὲν δῆλο ἢ τύπον ἐτέρου σημαντικὸν ἀπλῶς 40

4 Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 425 D). | 7 Dionys. Areop., l.c.
 II 2 (PG 3, 428 A). | 14 1 Cor 15, 3. | 15 1 Petr 2, 21. | 30 Cf. Aug., Sermo 272 (PL 38, 1246 BC). | 32 Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1148 A).

et figura fuit. Nec tamen adeo mors et resurrectio eius non fuit vera mors et resurrectio. Est igitur eucharistiae sacramentum et veritas et figura. Ex quo nihil absurdum sequi videtur. Etenim ipsum quoque sacramenti nomen nihil significat aliud quam figuram alicuius et signum alterius. Siquidem sacramentum tectum mysteriis secretumque esse decet et aliud extrinsecus praeseferre, aliud habere quod intellegatur intrinsecus.

Neminem autem conturbare debet nomen istud figurae, nec id quod ait Damascenus: »Panis et vinum non est nisi figura corporis et sanguinis Christi.« Absit, sed ipsum corpus Domini deificatum ipso Domino dicente: *Hoc est corpus meum*, et non: figura corporis mei, et: *Hic est sanguis meus*, et non: figura sanguinis mei. Primo enim panis et vini nomine non ipsam visibilem speciem panis et vini, sed substantialiter transmutatam in corpus et sanguinem intellegit. Deinde figuram hoc loco intellegit umbram illam, quae nihil aliud praeterquam figura est, simpliciter aliud significans, nullam omnino faciendi vim et potestatem habens. Quemadmodum sacramenta veteris legis Novi Testamenti sacramentorum figura fuerunt, ut circumcisio baptismatis, sanguis hircorum et vitulorum Dominici sanguinis in arca crucis effusi, et serpens pendens in eremo corporis Domini in cruce pendentis. Verum illa quidem figurae tantum erant et aliorum significativa, non effectiva, et sacrorum quidem significativa, non ipsa sacra. Nostra vero non modo significativa et figurae salutis sunt, verum etiam salutifera, hoc est effectiva salutis, ipsaque sacra et sacrae sacrarum rerum figurae. Hoc enim interest inter veteris et novae legis sacramenta, quod illa quidem dumtaxat significabant salutem, haec etiam praebent, et illa quidem non sacra, sed sacrarum tantummodo rerum significativa, haec autem et significativa sacrarum rerum atque effectiva sunt. Hinc sanctus Hilarius ait: »Corpus Christi, quo in altari participamus, figura quidem est, quatenus panis et vinum exterioribus appetit sensibus, veritas autem est, quatenus corpus et sanguis in veritate corde creditur.« Et Augustinus: »Christi corpus, inquit, et veritas et figura est: veritas quidem, in quantum virtute spiritus ex substantia panis et vini corpus efficitur; figura vero est illud, quod exterioribus sensibus subiacet.« Nos itaque figuram hoc loco ita accipimus, quae scilicet quoad sensibiles species panis et vini aliud dumtaxat significet, quoad

3 δείκνυστι Β V] om. M | 4 καλῶν corr. M² ex καλεῖ M B | 8 ἀρχάς M² corr. ex εὐχάς M B | 10 εἴτε καὶ ὑπογραμμὸς B om. | 16 τύπον καὶ ὑπογραμμόν B | 21 ἐπέρων M ἔτερον B | 22 μυστηρίου M μυστήριον B | 28 τὴν add. M² | 25/31 δθεν καὶ ... νοεῖν δίδωσιν om. Versio lat. | 32 Δαμασκηνὸς ἵρp. B post κεφαλαῖω | 34 σώματος B add. καὶ αἷματος | 36/39 πρῶτα μὲν γὰρ . . . ἔπειτα δὲ M² in marg. | 36 πρῶτα M² πρῶτον B | 38/9 δ τῷ δντι . . . αἷμα B om. | 39 ἔπειτα δὲ] εἴτα B | λαμβάνει corr. M² ex νοεῖ δ διδάσκαλος. | ἐνταῦθα λαμβάνει] καλεῖ B

δν καὶ μηδεμίαν δλως ἔχον ἀποτελεστικὴν ἐτέρου δύναμιν. δν τρόπον τὰ
M 112^ν νομικὰ τύπος ἢν τῶν τῆς νέας διαθήκης μυστηρίων, ἢ μὲν περιτομὴ τοῦ
βαπτίσματος, τὸ δὲ τράγων καὶ μόσχων καὶ δαμάλεων αἷμα εἰς κάθαρσιν
φαινομένην τῶν μεμολυσμένων χυνόμενον τοῦ ἐν σταυρῷ χυθέντος κυριακοῦ
B 85 αἷματος καὶ τὸν κόσμον τῷ δντι καθάραντος, καὶ ὁ ἐν ἑρήμῳ κρεμασθεὶς 5
δφις τῆς ἐπὶ ξύλου τοῦ κυριακοῦ σώματος προσηλώσεως. ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν
μόνον τύπος καὶ σημαντικὰ μόνον, οὐδὲ μέντοι καὶ ἀποτελεστικά, καὶ ιερῶν
μὲν πραγμάτων σημαντικά, αὐτὸς δὲ οὐχ ιερά. τὰ δὲ ἡμέτερα οὐ σημαντικὰ
μόνον καὶ τύποι τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ σωτικὰ καὶ σωτηρίαν ποιητικά,
ιερά τε αὐτὰ καὶ ιεροὶ πραγμάτων ιερῶν τύποι. τούτω γάρ τὰ νομικὰ τῶν 10
τῆς νέας διαθήκης διαφέρει μυστηρίων, δτι ἐκεῖνα μὲν μόνον ἐσήμαινον τὴν
σωτηρίαν, ταῦτα δὲ καὶ περιέχουσι, κάκεῖνα μὲν μόνον ιερῶν πραγμάτων
σημαντικά, οὐχ ιερά αὐτὰ δντα, ταῦτα δὲ ιερά τε αὐτὰ καὶ ιερῶν πραγμάτων
σημαντικά τε καὶ ποιητικά. φησὶ δὲ καὶ ὁ Θεῖος Ἰλάριος· τὸ σῶμα τοῦ
Χριστοῦ, οὐ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ μεταλαμβάνομεν, τύπος μέν ἐστι, καθόσον 15
ἄρτος καὶ οἶνος ταῖς ἔξω δρῶνται αἰσθήσεσιν. ἀλήθεια δέ ἐστι, καθόσον
σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τῇ ἀληθείᾳ πιστεύεται τῇ ψυχῇ. καὶ Αὔγουστῖνος·
τὸ Χριστοῦ σῶμα καὶ ἀλήθεια καὶ τύπος ἐστίν. ἀλήθεια μέν, καθόσον τῇ
M 113 δυνάμει τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ούσιας σῶμα γίνεται.
B 85^ν τύπος δέ ἐστιν τὸ ταῖς ἔξω αἰσθήσεσιν ὑποπίπτον. οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα 20
τὸν τύπον λαμβάνομεν, ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὄρατοῦ δηλονότι τοῦ ἄρτου
καὶ οἴνου εἶδους ὡς σημαντικὸν μόνως ἐτέρων καὶ τύπον μόνως, ἐπὶ δὲ τοῦ
ἀληθοῦς ὡς ὑπογράφοντα μὲν καὶ σημαίνοντα καὶ ἐτερον οὐδὲν μέντοι ἥττον
καὶ αὐτὸν ἀλήθειαν δντα. καθὸ δὴ καὶ ὁ αὐτὸς Δαμασκηνός, ἢ εἰρηται,
τοῖς ἀρχαιοτέροις ἀκολουθῶν διδασκάλοις »ἀντίτυπα τῶν μελλόντων« τὸ 25
ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ φθάσας ὠνόμασεν· εἰ γάρ ἀντίτυπα,
πάντως δήπου καὶ τύπον.

6. Εἰεν δὴ. τούτων τοίνυν οὕτως ὑποτεθέντων ἐπεται δεῖξαι πρῶτα μὲν
ώς οὐδέστι φήμασιν ἄλλοις ἢ τινος οἰαισδήποτε εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν ιερέως τὸ
Θεῖον τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα ιερουργεῖται ἢ τοῖς δεσποτικοῖς αὐτοῖς 30
φήμασι τοῖς προειρημένοις· Ιτοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα καὶ τοῦτό μού ἐστι
τὸ αἷμα « λέγοντος. ἐπειτα δὲ ὡς καὶ αὐτοῖς ἡμῶν τοῖς Θεοῖς διδασκάλοις
τε καὶ πατράσιν οὕτω δοκεῖ. τελευταῖον καὶ τὰ φαινόμενα τῇ γε τοιαύτῃ
θέσει τε καὶ ὑπολήψει ἐναντιοῦσθαι, λῦσαι τε καὶ συμφώνως τῷ δλῳ σκοπῷ
ἡμῶν ἔξηγήσασθαι.

7, 1 Τοῦτον τοιούτον ἀδύνατον ἄλλοις τισὶν ἢ τοῖς δεσποτικοῖς φήμασι τὴν εὐχα-
B 86 ριστίαν τελεῖσθαι, τούτοις δν τις πεισθείη τοῖς λόγοις. λέληθε μὲν γάρ οὐδένα
τῶν πάντων τὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα ἐν ἀτόμῳ μεταποίησίν
τε καὶ μεταβολὴν πᾶσαν ἀνθρωπίνην δύναμιν ὑπερβαίνειν, μέγιστόν τε ἔργον
M 113^ν ἀπάντων εἶναι καὶ ἀποτελεσμάτων καὶ ἅμα θειότατον καὶ ἐπομένως τὰ τοῦ 40
τοιούτου μυστηρίου τελειωτικὰ φήματα μεγίστης εἶναι δυνάμεως δεῖν καὶ

14 Cf. Hil., De trin. VIII 13. 14 (PL 10, 245—247). | 17 Aug. ? | 25 Joh. Dam.,
I. c. IV 13 (PG 94, 1153 BC).

verum corpus Christi et aliud significet, et tamen veritas est. Quemadmodum Damascenus quoque, sicuti paulo ante memoravimus, veteres secutus doctores verum corpus et sanguinem Christi figurativa futurorum nominavit. Ubi enim figurativa dixit, et figuram sine discrimine 5 dicere potuisset.

Sed de iis satis, ut arbitror, disseruimus. Nunc, quod reliquum 6. est, aggrediamur. Erit autem nostrae omnis oratio tripartita. Primum enim conabimur ostendere divinissimum corpus Christi et sanguinem nullis aliis verbis aut sacerdotum precibus confici quam iis, quae supra 10 memoravimus, Domini verbis: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus.* Post haec sanctorum ecclesiae doctorum ac patrum nostrorum unam et eandem esse sententiam declarabimus. Postremo quae huic opinioni adversari videntur, duce Domino, cuius res agitur, dissolvemus.

15 Quod igitur impossibile sit aliis quam Dominicis verbis eucharistiae 7, 1 sacramentum confici evidentissime et luce clarius apparet. Enimvero nemo est, quem lateat, quemadmodum panis et vini in corpus et sanguinem Christi in instanti facta transubstantialitas humanam omnem facultatem excedit ingensque opus est et certe divinum, ita etiam 20 huius sacramenti efficientia verba instar ipsius sacramenti eximiae cuiusdam virtutis esse debere. Christi vero divinis verbis nihil esse potentius, nihil efficacius esse posse manifestum est. Quamobrem fateri necesse est Dominicis illis verbis et nullis aliis divinum hoc sacramentum confici posse. Nec enim divinissima per divinam potentiam confici 25 negaverit quispiam, nec verbis Christi nihil omnino efficacius esse, cum non modo homo, verum etiam Deus sit creatorque omnium, qui solo nutu cuncta produxit, qui verbo aegros curavit, mortuos suscitavit, caeteraque miracula fecit, quae in evangeliis recitantur.

Praeterea humanae preces tunc, quod orant, facillime consequuntur, 2
30 cum id meritae sint, et a bene meritis effunduntur. Atqui panis et vini in corpus et sanguinem transmutatio non potentium meritis, sed eius potentia, qui ex nihilo cuncta produxit, per sacerdotem tamquam per instrumentum quoddam efficitur. Unde non minus ab indignis sacerdotibus atque perversis quam a bonis sanctisque consecratur. Ex 35 quo manifestum est non orantis sanctitatem, sed ipsum Dominum propriis suis verbis a sacerdote prolatis panem et vinum in proprium corpus transmutare. Nam si humanae preces hoc possent, potius viorum bonorum preces, etsi non sacerdotum, quam pravorum sacerdotum hoc divinum opus efficerent. Atqui indecens esset atque ab humana 40 salute alienum existimare tantum sacramentum a re dubia dependere,

9 σωτηρίαν Μ σωτηρίας B | 21/23 ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ . . . τοῦ ἀληθοῦς M² in marg. B in textu | τις B om.